

Bojtár Endre (1940–2018)

*2018. február 11-én meghalt
Bojtár Endre barátunk, kollégánk, pályatársunk.
Emléke előtt tisztelegünk a következő írásokkal.*

AERE PERENNIUS*

Most, amikor egy porckorong-ügy miatt két hónapra mozgáskorlátozott lettem, gyakran járt az eszemben Bandi. Talán azon a napon leginkább, amikor már hiába fogadkoztam, hogy mihelyt járni tudok, meglátogatom.

Belenéztem az önéletrajzába, amelyet hetvenévesen írt a 2000-be. Meghatódtam, hogy egy sorban említ olyanokkal, mint Gerézi Rabán, Hankiss Elemér, Vajda György Mihály és Vásárhelyi Miklós. Nekem már ők is nagy öregek voltak. Talán ami a kort illeti, Elemér a legkevésbé, de ő is eggyel vagy kettővel fölöttem járt az egyetemen. Hanem az Intézet! Az Bandinak is az volt, ami nekem, s szinte mindnyájunknak. *Asylum*. Diktatúrákban jó, ha van ilyen. És *alma mater*.

Barátok voltunk. Nem kamaszbarátság volt, nem lógtunk egymás nyakán, nem a szerelmünkről abajogtunk. Vagy arról, mert ami a helynek nevet adott, az szerelmesen volt a mi ügyünk. Róla mi akkor azt hihettük, hogy nagyon a védelmünkre szorul. Volt kiktől és miktől. Így időnként bajba keveredtünk, de bajtársak is voltunk. Egyszer egy nagyon komoly összejövetele valaki, egy *Valaki*, úgy nekem jött, hogy azt hittem, el vagyok intézve, védekeznem sem illik. Akkor felállt Bandi, és helyre tette.

Tandori nevét tőle tanultam meg. És ebben a rendben sok minden egyebet. Mert szélesebb körű volt az értesülése, tudása nyelvek, irodalmak, megközelítések dolgában, mint az enyém. Ingardenből, Kosikból, Markiewiczből előbb készülhetett, mint bármelyikünk. Örülök, hogy két általam szerkesztett tanulmánykötetben ott az írása (Az irodalmi irányzat, in *Az irodalomtörténet elmélete I*, Bp., 1989, 379–403; Az irodalmi mű értéke és értékelése, in *A strukturalizmus után*, Bp., 1992, 13–56). A keményebb avantgárd átélhetőbb volt neki, mint nekem. Küldetési ember volt, mindenekelőtt a balti népek reformkori hőse. Amit így alkotott, ércnél maradandóbb.

Szili József

Elmeséltem egyszer Bojtár Bandinak, melyik volt az a vele kapcsolatos élményem, amelyet évtizedek múltán is nagyon jellemzőnek éreztem. A kandidátusi védésén volt, ahol természetesen a szláv strukturalizmusról folyt a vita. (Bojtárnak mulhatatlan érdemei voltak abban, hogy ezt a tudománytörténeti fejezetet a maga mélységi dimenziójában is megismerhettük.) Voigt Vilmos az opponens szerepében hirtelen feltette azt az „illetéktelen” kérdést, hogy a disszertáns vajon miért nem említi soha sem a francia strukturalistákat. „Megmondom – mondta Bojtár –, azért, mert nem

* Az emlékezők – Ács Pál tudományos tanácsadó; Angyalosi Gergely tudományos főmunkatárs; Balogh Magdolna tudományos főmunkatárs; Kálmán C. György tudományos főmunkatárs; Szili József professor emeritus; Veres András tudományos tanácsadó, professor emeritus – mindnyájan az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet munkatársai.

sokra becsülöm őket.” Ilyen szemtelen választ fokozatvédésen azóta se hallottam. Dühös is lehettem volna, hiszen nekem meg a franciák voltak fontosabbak, de Bojtár valahogy üdítően és mulatságosan volt szemtelen. A legtöbbször ellentétben nem rejtegetni igyekezett a gyarlóságait, hanem elvárta, hogy azokkal együtt fogadjuk el. Nem volt szerény, pedig lett volna mire. Ezt az arcát fogom megőrizni magamnak.

Angyalosi Gergely

Egy recenzió következményei

Azt, hogy harmincegy-néhány éve az Irodalomtudományi Intézetbe kerültem, voltaképp Bojtár Endrének köszönhetem. Oly módon azonban, hogy ő maga a kisujját sem mozdította ennek érdekében. Elmondom. A kemény nyolcvanas évek elején, a húzd meg – ereszd meg éra egyik igazán húzós alkorszakában (még némiképp a lengyel „események” hatása alatt) recenziót írtam Bandi *Egy kelet-európeér az irodalom-elméletben* című tanulmánykötetéről. A cikket a *Kortárs*ba szántam, ahol akkor már több éve szerkesztőként dolgoztam. Akkor és ott ez nem volt teljesen veszélytelen vállalkozás, tekintetbe véve, hogy Bojtárt még sújtották az 1979-es Bibó-émlékkönyv-beli szerepléséért rá szabott tilalmak, szóval bizonyos mértékig feketelistán volt. Mégis megkockáztattam a dolgot, és még meg is fejeltem egy ártatlannak éppen nem mondható Kölcsey-idézettel: „És Bojtárnál is, miként az oly rezignáltan, de büszkén és bölcsen szóló Kölcseynél, a kelet-európai ideál mindig a kelet-európai reállal szembesül. S hogy ezt ki is mondjuk, írja Kölcsey 1833-ban, ezzel »tartozunk sajátmagunknak is. Mert lehetetlen eltitkolnunk a veszélyt, mely bennünket fenyeget, midőn határainkon polgári szabad alkotvány önkéjesen tapostatott el, s midőn az éjszaki hatalom körülettünk mindinkább terjedez.«” Nem emlékszem, számítottam-e a szerkesztőtársak támogatására, de nem sok idő után mindenki elfordult tőlem. A *Kortárs* informális főcenzora, Thierry Árpád tüstént visszadobta az írást azzal, hogy „nem szerencsés körülmény, hogy Á. P. nem volt képes elrugaszkodni baráti vonzalmaitól”. Éltem „demokratikus jogaimmal”, követeltem az ebben az esetben kötelező szerkesztőségi vitát – valójában azonban, ha őszinte akarok lenni, készakarva dugtam a fejem az oroszlan torkába. Szabadulni akartam már Thierrytől, akivel hosszú ideje egy szobában ültünk – ő, a cenzor, és én, az öncenzor – szemtől szembe fordított íróasztalok mellett. A részletek nem érdekesek. Pár hét múlva már a *Pesti Turf* című lóversenyújság munkatársa voltam. Egy évre rá viszont az Irodalomtudományi Intézeté. Hát így. A cikk később Kölcseystül, mindenestül megjelent a *Literatúrában*. Az Intézet (akkor még) a szabadság kicsiny szigete volt.

Ács Pál

Nagyon nehéz egy tudós, gondolkodó, értelmiségi gondolkodásmódját röviden jellemezni, különösen, ha sok műfajban és számtalan területen alkot – és különösen, ha éppen Bojtár Endréről van szó. Miért volt mégis mindig felismerhető, jellegzetes,

vonzó és vitára ingerlő az, amit Bojtár mondott vagy írt? Az egyik lehetséges választ szeretném röviden megfogalmazni.

Bojtár egyik titka az egyszerűség volt: szerette élére állítani, igen-nem kérdésekre redukálni, ha tetszik: durván és állásfoglalásra kényszerítőn megfogalmazni a problémákat. Olvasói, vitapartnerei, beszélgetőtársai ezt olykor berzenkedve fogadták el - de hát éppen ez a fogás a legalkalmasabb arra, hogy az, aki (látszólag) leegyszerűsít, ellenérveket, megfontolt ellenvetésekkel, új megközelítéseket csiholjon ki, a vitát beindítsa. Ez a magatartás részint talán a strukturalizmus hagyománya volt Bojtárnál; a világos elhatárolások eszménye, az osztályozás és szerkezet fontossága. Részint a törekvés az érthetőségre, a nyílt és szabad kommunikációra, ahol minden homályt, kétértelműséget és fölös túlbonyolítást el kell távolítani a közlés útjából. Részint pedig éppen a provokáció: azzal a bátorsággal, ahogyan - hatalmas tudás birtokában, igen alaposan átgondolt, bonyolult problémák háttére előtt - majdhogynem szemtelenül, ingerkedve, kíváncsian hívja párbeszédre partnereit.

S hogy valóban *partnerek* lehessünk - ahhoz össze kellett (és kell) szednünk magunkat.

Kálmán C. György

Bandi

...hosszú évtizedeken át életem meghatározó alakja volt: kicsit második apámnak tekintettem. Természetesen felnéztem rá, ő pedig - persze nem szándékosan, mégis - óhatatlanul rám nehezedett óriási tudása és tekintélye súlyával.

Tanítványává fogadott, de csak élete utolsó hét-nyolc évében éreztem vele valamelyest egyenrangúnak magamat. Hálás vagyok azért, hogy ezekben az években igazán közel kerülhettem hozzá: kitüntetett figyelmével, megosztotta velem gondolatait, én pedig részese lehettem mindennapjainak; furcsa fintoraként a sorsnak, épp akkor, amikor mások eltávolodtak tőle.

Amit a szakmámról tudok, mind tőle tudom, de sokkal többről van szó, mint pusztá szakmai kapcsolatról. A Mesterem volt, benne van a választásaimban, értékpreferenciáimban, világszemléletemben. Életem nagy adományának tartom, hogy a közelében lehettem, nem utolsósorban azért, mert derűs személyiségének legalább olyan erős volt a vonzása, mint a tudásának. S nemcsak szakmát lehetett tőle tanulni, hanem például civil kurázsit is: mindig felvette a kesztyűt, amikor valamilyen ügyről volt szó. Soha nem tett lakatot a szájára, akkor sem, amikor kockázatos volt megszólalni: igazi *homo politicus* volt.

Bár betegsége az utolsó években méltatlan életre kárhoztatta, én mégis úgy gondolom, teljes életet élt, hiszen boldog volt, mert megadatott neki az, amit fontosnak tartott az életben: a szerelem, a szeretet, a család és a barátság. És mindenekfölött szabad ember volt, még ha olykor be kellett is érnie a „lélek szabadságával”.

Így, ilyennek őrzöm meg őt emlékezetemben.

Balogh Magdolna

Kivételes szerencsémnek tudom, hogy barátok lettünk, egyazon társaság tagjai, amely a hetvenes években a magyar irodalomtudomány megújítására szövetkezett, bizonyára túlzott öntudattal, de nem kisebb szenvedéllyel és vakmerőséggel. Talán szerencsénk is volt egymással, mert kiegészítettük egymást, a hét Simeont idéző munkamegosztással, ami persze gyakran párosult heves szócsatákkal, és nemcsak másokkal szemben, hanem egymás között is. Bandi született vitázó volt, csak az igazságban hitt, a tekintélyben nem, szeretett provokálni, utált visszakozni. Százszor kellett meggyőzni ahhoz, hogy egyszer elfogadja. De mindezt szeretetreméltó jóindulattal művelte, szélesre nyílt mosolyával, gyakran tréfával véve élet a kialakult helyzetnek. Nem gondolta a problémákat egyszerűnek, de megrögzött híve volt annak, hogy csaknem minden leegyszerűsíthető, már csak azért is, mert amit csak lehetséges, meg kell oldani, lehetőleg gyorsan, célratorően, ha pedig mégsem lehet, akkor nem kell foglalkozni vele. Semmitől sem félt úgy, mint az idő elvesztegetésétől.

Sokat vesződtem az irodalmi mű befogadásáról alkotott teóriájával, melyet nemes egyszerűséggel „élménycsúszdának” nevezett. Úgy gondolta, az olvasóból a szöveg elsőként értékelést vált ki, ami megelőzi a jelentés és a struktúra észlelését. Elképzelni sem tudtam a jelentés és az érték elválaszthatóságát a befogadás folyamatában. Értékelés is sokféle lehet, vettem ellene, másfajta a szubjektív benyomáson alapuló, mint a jelentős irodalomismeret birtokában ítélkező, nem mérkőzhet a laikus véleménye a profiéval. Azzal tromfolt le, hogy a műveltség is akadály lehet a megértésben, a profi is botfűlű lehet, a laikus is ráhibázhat az igazságra. Annyi bizonyos, hogy Bandi személyes gyakorlatában az értékelés annyira gyors volt, hogy szinte meg se várta az olvasás végét. Megtehetette, mert esztétikai érzékenysége vetekedett műveltségével. Ízig-vérig irodalmár volt, úgy vélte, az irodalomtudós munkájához a kritikuse is hozzátartozik. Szeretett műveket és írókat felfedezni és népszerűsíteni, az elsők között állt ki Nádas Péter, Tandori Dezső és Esterházy Péter tehetsége mellett. A mi jelenünket is az irodalomtörténet részeként élte meg.

Veres András

